

Fattigdommens hensiktsmessighet

Sollaug Burkeland

Sammendrag

Artikkelen gjennomgår det vitenskapsteoretiske perspektivet sosialkonstruksjonisme, med vekt på en posisjon som begrepsfestes som demaskerende ("unmasking"). Artikkelen forsøker å vise hvordan denne innfallsvinkelen kan avdekke uheldige konsekvenser av bestemte fattigdomsforståelser. Perspektivet er ment å være bevisstgjørende. Jeg gjennomgår med utgangspunkt i dette noen viktige bidrag i norsk fattigdomsforskning, og analyserer også den offisielle fattigdomsforståelsen ved å gjennomgå politiske dokument som omhandler fattigdomsfenomenet.

Jeg prøver å argumentere for at det sosialkonstruksjonistiske perspektivet kan bidra med viktige innsikter i forhold til at fattigdom for noen grupper kan sies å være et hensiktsmessig fenomen, blant annet fordi arbeid som normalaktivitet blir understreket i det offisielle arbeidet med fattigdomsproblematikken. Jeg forsøker å vise at dette kan ses på som et moralsk problem, og argumenterer for at solidaritet og omsorgsideologi bør få en større plass i sosialpolitikken.

Problemstillinger og disposisjon

Denne artikkelen tar for seg sosialkonstruksjonistiske tilnærminger til studiet av fattigdom. Perspektivet vil være gjennomgående i artikkelen, og jeg skal forsøke å vise hvordan sosialkonstruksjonismen kan være *ett* mulig fruktbart perspektiv å anvende når målet er å kaste lys over fattigdomsforståelser.

Jeg skal starte artikkelen med å beskrive en undervisningssituasjon som inspirerte meg til å analysere fattigdomsforskning med et sosialkonstruksjonistisk

utgangspunkt. Deretter skal jeg gjøre rede for ulike sosialkonstruksjonistiske posisjoner, for så og diskutere hvordan en av disse kan brukes for å analysere fattigdomsforskning i Norge. Fokuset vil være kategoriseringen og den sosiale klassifiseringen av fattige, og jeg skal herunder fremheve ulike forståelser av fattigdom. At fattigdom kan begrepsfestes på flere måter kan forstås med bakgrunn i politiske prosesser, forskning og hjelpeapparatets behandling av det sosiale problemet. Hva en slik klassifisering kan ha å si for menneskers selvbylde vil også være viktig i diskusjonene mine.

Å anvende et sosialkonstruksjonistisk perspektiv på fattigdomsforskningen, innebærer å belyse hvilke historiske og sosiale prosesser som har gått forut for definisjoner og operasjonaliseringer av fenomenet, og hvilke interesser som understrekes når man velger en bestemt teoretisk definisjon og en bestemt operasjonalisering (Halvorsen 2002). Slik sett kan perspektivet anses som et kritisk perspektiv og artikkelen har således et kritisk utgangspunkt. Perspektivet består imidlertid av ulike posisjoner, og disse kan graderes ut ifra nivå av samfunnskritikk og ønske om å endre fenomenet som er i fokus (Hacking 1999). Artikkelen vil bygges opp rundt en analyse av følgende problemstilling:

Hvilke samfunnsvitenskapelige innsikter kan sosialkonstruksjonistisk forskning bidra med i studiet av fattigdom, og hvilke politiske og moralske innsikter kan sosialkonstruksjonistisk forskning bidra med i studiet av det samme fenomenet?

Den første delen av problemstillingen min omhandler de samfunnsvitenskapelige forutsetningene som den sosialkonstruksjonistiske tilnærmingen jeg skal velge belyser. Her vil det f. eks. være aktuelt å undersøke hvilke prosesser som leder an til en spesiell forståelse av fattigdom, og hvilke aktører som har definisjonsmakt i forhandlingene om hvordan dette sosiale problemet skal oppfattes.

Jeg skal deretter analysere hvorvidt en bestemt sosialkonstruksjonistisk posisjon har normative implikasjoner i forhold til hva som bør være tilfelle i samfunnet og i politikken. Politikk handler om fordeling av goder og verdier (Rønning 2006). Moralske spørsmål handler i følge Rønning om avveining mellom ulike interesser og verdier. Problemstillingen handler slik sett om byrden fattigdom, og hvordan den blir forvaltet i samfunnet. Dersom uheldige konsekvenser av fattigdomsforståelser ikke blir anerkjent er det et moralsk problem.

Den sosialkonstruksjonistiske posisjonen jeg skal ha fokus på er den som kan benevnes som demaskerende ("unmasking"). Et hovedpoeng i diskusjonene mine vil være at denne posisjonen bidrar til å bevisstgjøre oss om at kategoriseringen

og klassifiseringen av fattige har noen sosiale konsekvenser som blant annet går ut på å styrke integrasjonen i samfunnet, og at dette kan medføre at fattigdomsproblematikken blir befestet, med de konsekvenser det får for mennesker som lever i fattigdom.

En undervisningssituasjon

Jeg underviser sosialarbeiderstudenter i levekårsproblematikk som arbeidsledighet, fattigdom og bostedsløshet. Når jeg foreleser om fattigdom, beskriver jeg fenomenet som sosialt konstruert. Dette innebærer at fattigdom er et produkt av sosiale prosesser og at hvordan vi forstår fattigdom, henger sammen med hvordan mennesker med definisjonsmakt omtaler det. Jeg understreker at hvordan fattigdom blir kategorisert, har sammenheng med samfunnsmessige prosesser som politiske prioriteringer, hjelpeapparatets behandling av dette sosiale problemet, og forskeres bidrag til innsikt i problematikken. Jeg fremhever at fattigdom som fenomen er et resultat av språk, ressurser, maktkamp og politisk anerkjennelse av problemfelt. Jeg presenterer altså ideen om at fattigdom er en klassifisering som vokser fram som et resultat av komplekse samfunnsmessige prosesser.

I undervisningen understreker jeg at disse levekårsproblemene kan forstås ut fra forskjellige teoretiske perspektiv, men legger i særlig grad vekt på sosialkonstruksjonisme. Jeg kommer i liten grad inn på behandling og håndtering av sosiale problem. Studentene reagerer på mitt valg av perspektiv med å ønske å vite noe om hvordan de som blir klassifiserte som fattige *egentlig* har det, og hva fattigdom *egentlig* går ut på. De vil utforske hva som preger situasjonen til fattige mennesker i Norge, og de vil vite hvordan det oppleves for et individ å leve i fattigdom. De vil ha svar på spørsmål om hvilke helt konkrete årsaksfaktorer som ligger til grunn for at noen opplever fattigdom. Har det med rus å gjøre? Eller handler det om mangel på utdanning eller funksjonsnedsettelse?

Hvordan kan slike reaksjoner og utsagn fra studentene tolkes? Jeg tror at et sentralt poeng er at den studentgruppen vi utdanner gjerne ønsker å håndtere konkrete sosiale problem. Noen studenter vil hevde at å peke på at noe er sosialt konstruert er interessant nok, men det er ikke tilstrekkelig. Studentene har i tråd med dette lettere for å henge med i undervisningssammenheng når jeg karakteriserer fattigdom som et avvik som er et resultat av individuelle valg eller at noen mennesker bryter med samfunnets normer, f. eks. ved å ruse seg, eller unnlate å ta utdanning eller å ta avstand fra det ordinære arbeidsmarked. Da blir fattigdom mer et individuelt avvik, som også kan behandles. Ved å stimulere de fattige til å bli

selvhjulpne kan man få bukt med fattigdommen. De fattige kan hjelpes og det sosiale problemet kan løses. Dette samsvarer langt på vei med den fattigdomsforståelsen som presenteres i St.meld. nr. 6 (2002-2003) *Tiltaksplan mot fattigdom*, og som også følges opp i *Handlingsplan mot fattigdom* (vedlegg til St.prp. nr. 1 (2006-2007)). Jeg vil hevde at studentenes reaksjoner på min teoretiske innfallsvinkel handler om at de på mange måter tar fattigdom som sosialt fenomen for gitt (i hvert fall i starten av undervisningen). Fattigdom er noe uunngåelig, og det beste samfunnet kan gjøre er å finne gode måter å håndtere problemet på. En sosialkonstruksjonist har en helt annen innfallsvinkel for å forstå fenomenet.

Sosialkonstruksjonisme: Et perspektiv med ulike posisjoner

Sosialkonstruksjonisten tar utgangspunkt i beskrivelser av samfunnet og de sosiale konstruksjoner man kan observere, og har ofte som mål å påpeke uheldige konsekvenser av disse kategoriene. Sosialkonstruksjonisten studerer altså sentrale kategorier i samfunnet på en kritisk måte, og det som blir ansett for å være kunnskap blir vurdert på en tilsvarende måte. Perspektivet er fundert i antagelsen om at kunnskap er sosialt konstruert.

En sosialkonstruksjonistisk forståelse anser sosiale problemer, som f. eks. fattigdom, som definerte av mennesker med modellmakt (Halvorsen 2002). Modellmakt handler om å få andre til å overta sin definisjon av et sosialt fenomen, f. eks. ved hjelp av politiske ressurser eller vitenskapelig kunnskap om samfunnsmessige mønstre (Schiefløe 2003). Myndighetene har f. eks. modellmakt og bestemmer i ganske stor grad hvordan sosiale problem skal oppfattes. Perspektivet ønsker å fremheve at det finnes forskjellige måter å beskrive et sosialt fenomen på, som f. eks. arbeidsledighet eller fattigdom.

Å anvende dette perspektivet innebærer også å fremheve at et sosialt fenomen ikke er uunngåelig, at dette sosiale fenomenet kanskje er uheldig eller negativt og derfor bør modifiseres, og man vil avdekke slike konsekvenser av konstruksjonene (Hacking 1999). Konstruksjonen ”arbeidsledig” kan f. eks. framstille et menneske som lat og udugelig. Det kan være de uheldige sosiale konsekvensene av at noen blir sett på som lat og udugelig som motiverer den sosialkonstruksjonistiske kritikken.

Et svært sentralt poeng er at begrepet ”sosial konstruksjon” bidrar til å gjøre oss bevisst om noe. Vi skal bli bevisst at et spesielt sosialt fenomen ikke er uunngåelig (f. eks. fattigdom, kjønnsforskjeller og rase), selv om måten å kategorisere og klassifisere fenomenet på av mange blir tatt for gitt (Hacking 1999). I forlengelsen

av dette kan den sosiale tilstand som er assosiert med denne kategoriseringen være moralsk kritikkverdig (f. eks. undertrykking, marginalisering og rasisme). Radikale sosialkonstruksjonistiske posisjoner vil framstille situasjonen som at menneskene ville klart seg bedre uten denne sosiale konstruksjonen. Samfunnskritikk og reformbehov kan altså knyttes til perspektivet. Hacking understreker imidlertid at det finnes ulike grader av forpliktelse til sosialkonstruksjonisme.

Den minst ambisiøse formen for sosialkonstruksjonisme er i følge Hacking (1999) den som benevnes som historisk konstruksjonisme. Forskeren vil her bare peke på at fattigdom er et fenomen som har blitt konstruert gjennom sosiale og historiske prosesser. Forskeren har ikke som mål å avsløre uheldige konsekvenser eller få til endring. Fattigdom er innenfor denne varianten av perspektivet ikke noe uunngåelig, men et fenomen som har blitt sosialt skapt gjennom historiske prosesser som økt konkurranse på arbeidsmarkedet og effektiviserings- og rasjonaliseringsprosesser som rammer de med funksjonsnedsettelse. Menneskene skaper den virkelighet de lever innenfor.

Berger og Luckmann (1992) er et klassisk eksempel på en sosialkonstruksjonistisk teori som tilfredsstillter Hackings kriterier for en slik historisk posisjon innenfor sosialkonstruksjonisme. De understreker at samfunnet og den sosiale orden er et menneskelig produkt. Vår virksomhet er menneskeskapt og blir organisert som faste vaner som institusjonaliseres, og et eksempel her kan være rutiner for hvordan sosialpolitiske problemstillinger skal håndteres. Innenfor denne posisjonen av sosialkonstruksjonisme er man ikke opptatt av om fattigdom har uheldige konsekvenser eller lignende.

Den graden av sosialkonstruksjonisme som jeg ønsker å fokusere på er den som Hacking (1999, s. 20) kaller for demaskering ("unmasking"). Det betyr å avdekke de sosiale og praktiske funksjonene viktige klassifikasjoner og kategorier i samfunnet har. Denne posisjonen handler om å beskrive det man kan omtale som "falske" strukturer, normer og autoritetsforhold. Altså er målet å avdekke en slags ikke-legitim autoritet som klassifikasjoner og kategorier har. Hacking understreker at klassifiserende kategorier kan fylle bestemte sosiale funksjoner, og med dette tjene en gruppe eller en klasse sine interesser – selv om de forskjellige aktørene i gruppen/klassen ikke selv er bevisste om slike funksjoner. Fenomenet som blir kategorisert og klassifisert, blir tatt for gitt, det virker å være uunngåelig. En sosialkonstruksjonistisk orientert forsker vil se det som sin oppgave å vise at det ikke er slik.

Å avdekke slike autoritetsforhold og undertrykkende prosesser handler ikke nødvendigvis om å få dem til å gå i oppløsning, men om å fjerne det en kan kalle for en falsk autoritetsposisjon. Man gjør dette ved å rette fokus mot hvilke conse-

kvenser konstruksjonene har, f. eks. at kategorien fattige mennesker understreker normer om arbeidsmoral og at det derfor er fornuftig å kategorisere noen som fattige (fordi normene blir mer synlige). Teoretikere som avdekker slike forhold, kan også ønske reformer. Den sosialkonstruksjonistiske posisjonen Hacking omtaler som ”reformistisk” (Hacking 1999, s. 20) innebærer å få til endring av uheldige sosiale og institusjonelle ordninger. Denne posisjonen går altså lenger enn den demaskerende. Det sosialt konstruerte fenomenet er altså uheldig, og man bør modifisere noen aspekter ved det, f. eks. ved å fremheve at det finnes andre måter å forstå og håndtere et fenomen på. Her vil samfunnsforskeren intervensere i debatten. Noen få vil gå enda lenger og bli opprørere eller revolusjonære, som er enda to posisjoner innenfor perspektivet. Den sterkeste graden av konstruksjonisme er den revolusjonære, og her er målet samfunnsomveltning (Hacking 1999).

Dersom man som forsker ønsker å reformere eller bli opprører eller revolusjonær, grenser man over i varianter av aksjonsforskning. Dette kan komme i konflikt med et ideal om å ikke blande sammen vitenskapelig erkjennelse på den ene siden og vurdering av samfunnsmessige forhold på den andre siden (Grimen 2005), noe som er en tolkning av Webers ideal om verdifrihet i forskningen (Weber 1994). Dersom man vil modifisere aspekt ved bruken av kategorisering og klassifisering slik at begrepsfestingen blir mindre sosialt og moralsk skadelig, innebærer det en vurdering. Forskningen vil ikke lenger bare være verdirelatert, men beskrivelse og vurdering blir vevet sammen. Forskning kan imidlertid vanskelig være verdinøytral (selv om den vel heller ikke skal være fullstendig verdistyrkt). Dette er et poeng som Taylor (1998) understreker når han sier at samfunnsvitenskap ikke kan skilles fra studier av valg vi mennesker må prioritere mellom. Samfunnsvitenskap innebærer alltid en fortolkning. Å studere mennesker og samfunn handler i forlengelsen av dette om å finne mening i følge Taylor. Målet er å stadfeste hvilken mening et fenomen har (i mitt tilfelle fattigdom), og analysere (fortolke) hvilken mening fenomenet har for samfunnet eller for politikken, og for å forstå et fenomens mening må analysen være kontekstuell. Et fenomen får mening i et felt hvor det står i relasjon til den mening vi tillegger andre fenomen (f. eks. opposisjonen mellom fattigdom og rikdom). Et ideal om verdifri forskning gir da ikke mening.

Den viktigste innsikten Hacking (1999) gir til mitt formål, er det kritiske blikket på konsekvenser av konstruksjoner og kategorisering, og behovet for å demaskere det autoritative skillet som omgir disse konstruksjonene. Det handler blant annet om å gjøre oss bevisst om hvorvidt en kategori er hensiktsmessig eller ikke. Jeg skal senere vise hvordan denne innsikten kan være et mulig fruktbart innspill i fattigdomsdebatten i Norge. Knut Halvorsen har også en måte å beskrive sosial-

konstruksjonismen på som understreker et samfunnskritisk fokus. Halvorsen kan for mitt formål plasseres innenfor den posisjonen som Hacking benevner som demaskerende ("unmasking").

Halvorsen (2002) skriver at perspektivet handler om å belyse prosessene som leder an til definisjonen av et sosialt problem. Et sosialt problem konstrueres av mennesker med definisjonsmakt. Halvorsen (2002) peker på at sosialkonstruksjonisme handler om å få frem at sentrale aktører har fått gjennomslag for sin forståelse av en situasjon. Slike poeng viser at dette er et perspektiv som har konsekvenser for samfunnsvitenskapelig tenkning og samfunnsvitenskapens forutsetninger: Fenomen er ikke nøytrale, de er ikke uunngåelige, men konstrueres innenfor en spesiell kontekst av aktører som har modellmakt.

Halvorsen er altså en som demaskerer. Ved å peke på at det ikke er uunngåelig å forstå fattigdom på en spesiell måte, og ved å analysere prosesser som leder an til en fattigdomsforståelse, vil han avsløre uheldige konsekvenser av å bli kategorisert. Å bli kategorisert kan fungere undertrykkende for bærerne av problemet. Blir man klassifisert som psykisk syk, fattig eller arbeidsledig, vil assosiasjoner som knyttes til klassifikasjonene kunne være at man er lat, udugelig, avvikende og svak. Bærerne av fattigdomsproblemet kan altså bli stigmatiserte (Halvorsen 2002). Dette kan igjen være et ledd i en stemplingsprosess hvor den som defineres som fattig også vil kunne endre måten hun opplever seg selv på.

De fattige kan slik ses på som "outsidere" i tråd med Howard Beckers (2005) analyser av avvik. Noen posisjoner og handlinger ses på som moralsk riktige, og andre som mindreverdige eller avvikende. Å bli klassifisert som fattig er ikke en god posisjon å ha. Man avviker fra de dominerende gruppereglene når man ikke klarer å forsørge seg selv. Avviket er et resultat av at grupper i samfunnet anvender regler ("det er normalt å ha nok penger til å forsørge seg selv") og bedømmer posisjonen fattig som avvikende. Hva gjør et slikt stempel som fattig med et menneske? Hva skjer med selvbildet over tid, og er man villig til å akseptere denne etiketten? Dette henspeler på moralske konsekvenser av å plassere noen mennesker i en kategori.

Becker (2005) understreker at det er politisk og økonomisk makt som avgjør hvem som kan tildele slike etiketter. Ved å anvende det sosialkonstruksjonistiske perspektiv slik Halvorsen (2002) fremstiller det vil man også kunne avdekke hvilken gruppe eller klasse sine interesser som tjener på en slik kategorisering og klassifisering. For å forstå perspektivet og hvordan det kan kaste lys over hvordan sosiale problem manifesteres, er det sentralt å ha fokus på at det er i noens interesse å sette et problem på dagsorden (f. eks. politikere og hjelpeapparat), noen har ressurser til å få gjennomslag for sine definisjoner (leger, psykologer, politikere)

og man appellerer til følelser for å klare dette ("vi må jo gjøre noe for å hjelpe, situasjonen er uholdbar"!)). Det gjelder å konstruere ofre ("de fattige"), og vise hvem som er bærerne av et sosialt problem, og man må jobbe for å oppnå politisk aksept for den problematiske situasjonen man ønsker å ha fokus på (Halvorsen 2002). Aktørene som gjerne har størst suksess i dette arbeidet, er aktører med ressurser i form av kunnskap eller penger.

Det sosialkonstruksjonistiske perspektivet kan bidra til å kaste lys over disse prosessene, og vise at den situasjonsforståelsen som har vokst frem rundt et sosialt problem ikke er unngåelig, og at den kan være moralsk uheldig. Svakheter ved perspektivet er risikoen for at alt blir redusert til "en kamp om språket". Dette kan også dra oppmerksomheten bort fra viktige empiriske fenomen som hvilke konkrete veier som fører mennesker inn i fattigdom. Det er imidlertid ikke dette som står sentralt i denne artikkelen. Jeg skal nå analysere hvordan sosialkonstruksjonismen kan gi innsikt i den fattigdomsforståelsen som blir uttrykt gjennom politiske dokument. Jeg skal analysere hvilke konsekvenser norske politikeres kategorisering av fattigdom har for velferdssamfunnet, og antyde hvem sine interesser som understøttes av disse. Først skal jeg imidlertid beskrive sentrale fattigdomsforståelser.

Fattigdom som forskningsobjekt

Det er ingen konsensus verken om teoretisk definisjon eller hvordan man bør måle fattigdom i Norge. Hvordan man definerer fattigdom i et samfunn varierer. En vanlig måte å framstille de teoretiske forestillinger om fattigdom på er at fattigdom kan regnes som et absolutt fenomen, som et relativt fenomen og som et relasjonelt fenomen (Halvorsen 2002).

Dersom man regner fattigdom som et absolutt fenomen innebærer det en ytterliggående deprivasjon, en alvorlig mangel på grunnleggende og livsnødvendige goder som mat, klær og varme (Halvorsen 2002). Fattigdom kan altså operasjonaliseres til visse fysiologiske variabler. Fattigdom definert som relativt fenomen betyr at fattigdom handler om at man kommer dårlig ut i forhold til gjennomsnittet i befolkningen, og fattigdom blir her et sosialt fenomen (Halvorsen 2002). Man mangler det som majoriteten har tilgang på (Hagen og Lødemel 2005). Dette er en vanlig måte å oppfatte fattigdom på i Norge. Begge disse forståelsene er fordelingsorienterte, ettersom de retter fokus mot konkret fordeling av materielle goder, som inntekt og boforhold.

Fattigdom kan i dag også ses som en kamp om å konstruere kategorier og situasjonsforståelser som kan få politisk anerkjennelse (Halvorsen 2002), og det er

dette som er mitt utgangspunkt. Fattigdom som relasjonelt fenomen har et fokus som springer ut av denne overgangen innenfor fattigdomsforskningen. En relasjonell fattigdomsforståelse peker på at fattigdom må ses i lys av relasjonen mellom de fattige og de ikke-fattige i et samfunn (Terum 1998). Fattigdom handler like mye om situasjonen til de ikke-fattige som forholdene de fattige lever under. Fattigdom vil i forhold til en slik forståelse fortsette å være et fenomen så lenge det understøtter interessene til de ikke-fattige, og fattigdom handler ikke om behov de fattige har, men mer om behovene til resten av samfunnet (Terum 1998). Et behov kan f. eks. være behovet for å understreke normer om selvforsørgelse og aktivitet. Når noen (de fattige) bryter normene, blir de synlige. Distinksjonen mellom å være selvforsørget og å bli forsørget av det offentlige bidrar til å gi innhold til tilstanden ”selvforsørgelse”.

De fattige blir innenfor denne forståelsen på mange måter framstilt som en gruppe som eksisterer i randsonen av de meningsfylte arenaer som utdanning, arbeid og fritidsaktiviteter utgjør, men det er altså en marginalisert gruppe som resten av samfunnet trenger. Den relasjonelle forståelsen av fattigdom signaliserer altså at marginalisering blir et relevant begrep, og at de marginaliserte skal bekrefte situasjonen til de ikke-fattige. Kjell Underlid (2005) understreker også en slik relasjonell forståelse av fattigdom. Vårt kapitalistiske samfunn trenger f. eks. en reservearbeidskraft som kan gjøre det arbeidet ingen andre ønsker å gjøre.

Terum og Underlid kan i likhet med Halvorsen etter min mening plasseres innenfor den sosialkonstruksjonistiske tilnærmingen som Hacking benevner som å demaskere klassifikasjoners (uheldige og undertrykkende) konsekvenser eller sosiale funksjoner. Hacking forklarer som tidligere nevnt at klassifiserende kategorier har noen sosiale funksjoner, og at disse fremhever interessene til en gruppe (i dette tilfellet de rike).

Fattigdom er innenfor en relasjonell forståelse en sosial konstruksjon (Terum 1998). Det er ikke gitt hva som skal regnes som fattigdom, og fenomenet må ses i forhold til hva samfunnet trenger. Fattigdom handler heller ikke først og fremst om materielle goder, men om sosial marginalisering og eksklusjon fra meningsfylte aktiviteter. Fattigdom er et fenomen som ikke skal tas for gitt. Fattigdom er ikke unngåelig. Fattigdom og kunnskap om fattigdom konstrueres i interaksjonen mellom politikere, forskere og hjelpeapparat.

At fattigdom er et fenomen som av mange tas for gitt understrekes i den undervisningssituasjonen jeg gjorde rede for i starten av artikkelen. Studentene er opptatt av hvordan fattigdommen manifesterer seg som konkret fenomen, og ikke av konteksten hvorigjennom fattigdom blir konstruert som et sosialt problem. Jeg skal nå diskutere hvordan fattigdom oppfattes i en norsk politisk kontekst, og jeg

skal analysere denne forståelsen ved hjelp av en demaskerende sosialkonstruksjonistisk innfallsvinkel for å vise hvordan dette kan være en mulig innfallsvinkel for å forstå hvordan fattigdom blir framstilt. Fenomenet sosial integrasjon vil være et sentralt element i diskusjonene, og likeledes vil solidaritet være et nøkkelbegrep.

Fattigdom på dagsorden

Stor sosialpolitisk innsats har vært rettet mot fattigdomsproblematikken. Fattigdom er et av de eldste sosiale problem vi kjenner til. Fattighjelp, eller forsorgshjelp, ble tidlig et offentlig hjelpetilbud, et tilbud som fungerte sterkt stigmatiserende, og som for mange var det eneste tilbudet (Hatland, Kuhnle og Romøren 2004). Alternativer til fattighjelpen har stadig blitt utviklet og i dag er de fleste ordningene universelle og skal i prinsippet være ikke-stigmatiserende (et unntak er den kommunale sosialhjelpen). I tråd med denne utviklingen kunne Oddvar Nordli mot slutten av 1970-tallet hevde at fattigdommen var utryddet i Norge (Hagen og Lødemel 2005). Fattigdom ble betraktet som et sykdomstegn ved samfunnet, som skulle bekjempes med sosialpolitikk, og i dette arbeidet hadde den sosialdemokratiske velferdsstat lyktes.

Fattigdom trengte altså ikke lenger å være et tema, verken blant politikere eller blant forskere. Det er etter min mening mulig å tenke seg at man unnlot å tematisere fattigdom fordi det ville utfordre velferdsstaten. Velferdsstatens suksess hang nært sammen med hvilken grad av sosial integrasjon man kunne oppnå. Sosial integrasjon handler om samhandling som gjør samfunnsmedlemmene til deler av en sammenhengende helhet, og begrepet sier også noe om kvaliteten på den sammenhengende helheten (Østerberg 1984). Sosial integrasjon handler da både om samarbeid og sammenheng. Sosial integrasjon må også ses i forhold til solidaritet, og solidaritet innebærer igjen at vi har en fellesskapsfølelse, f. eks. at vi ved hjelp av fellesgoder avviker fattigdomsproblematikken. Solidaritet kjennetegnes av at vi er villige til å gi avkall på noe for andre individ (Østerberg 1984). Sosial integrasjon var et viktig underliggende mål i utbyggingen av vår velferdsstat, og det var da sannsynligvis viktig å fokusere på element som bidro til en sterk sosial integrasjon, og se bort fra element som svekket den sosiale integrasjon.

Integrasjon preges imidlertid også av at vi er avhengige av hverandre. Begrepet differensiering er relevant (Østerberg og Engelstad 1984). Samfunnsmedlemmene er ulike, de har forskjellige oppgaver. Kan de fattige ha noen oppgaver som det er i de ikke-fattige sin interesse at de ivaretar? Kan dette bidra til å

styrke den sosiale integrasjonen? Dette skal jeg diskutere når jeg nå beskriver hvordan fattigdom blir framstilt i offentlige dokument.

Fattigdom ble i 2002 satt på dagsorden gjennom St. meld nr 6 (2002-2003) *Tiltaksplan mot fattigdom*. Stortingsmeldinga bidro til å innføre fattigdom som begrep (og også langt på vei som sosialt problem) i Norge igjen (Hagen og Lødemel 2005). Halvorsen (2005) understreker at når et sosialt problem plasseres på dagsorden, kan det innebære en tilsløring like mye som en synliggjøring. Han skriver at det kan være i makthavernes interesse å usynliggjøre eller forminske sosiale problemer f. eks. om de er en konsekvens av endringsprosesser som det er vanskelig å gjøre noe med, og som kanskje også er ønskelige (som effektivisering og rasjonalisering kan være eksempler på). Dette poenget fra Halvorsen, som understreker hans demaskerende posisjon, kan innebære at tiltaksplanens framstilling av fattigdom kan være egnet til å tilsløre fattigdomsproblematikkens omfang og alvorlighetsgrad.

Fattigdom anses som et lite utbredt fenomen i tiltaksplanen, det er et sosialt problem som angår få mennesker (Dahl og Lødemel 2003). Stortingsmeldingas mål på fattigdom er konkret: De som lever med under halvparten av medianinntekten i 3 år regnes som fattige. Dette sammenfaller med den teoretiske definisjonen hvor fattigdom handler om å komme dårlig ut i forhold til gjennomsnittet i befolkningen. Definisjonen som anvendes for å begrepsfeste fattigdom er altså relativ og har fokus på fordeling av materielle ressurser. Det er også en streng fattigdomsdefinisjon som gjør at fattigdomsproblematikken i Norge får et beskjedent omfang, og den fanger først og fremst opp individ som er sterkt marginaliserte (Dahl og Lødemel 2003). Dette er personer med sammensatte problem (rusproblem, psykiatri, mangelfullt sosialt nettverk osv.). Det er kanskje også disse som er vanskeligst å hjelpe.

Politikerne signaliserer et syn på fattigdom som et fenomen som i stor grad er en konsekvens av individers manglende tilknytning til arbeidsmarkedet (Dahl og Lødemel 2003). Det fremheves i stortingsmeldinga (s. 2) at arbeid er normalaktiviteten ved at det slås fast at mennesket har et naturlig ønske om selvforsørgelse og å mestre sitt eget liv. Regjeringa vil i tråd med dette jobbe for å realisere et integrerende samfunn, og gi alle en ny sjanse. Mangelen på arbeid ses på både som årsak til og tiltak for å løse dette sosiale problemet (Dahl og Lødemel 2003). Stortingsmeldinga understreker at hovedstrategien for å bekjempe fattigdomsproblemet er å gjøre flere i stand til å arbeide og slik forsørge seg selv. Vi ser at fattigdom er nært knyttet til arbeid som normativ aktivitet.

Målet som presenteres i stortingsmeldinga er at ingen skal leve i fattigdom (Dahl og Lødemel 2003). Det tas langt på vei høyde for at årsaksfaktorene som

ligger til grunn for fattigdom i Norge er komplekse og individuelle (rusmiddelproblemer, dårlig helse osv.), men likevel skal medisinen være lik for alle: Et inkluderende arbeidsliv er det overordnede tiltaket for å utrydde fattigdommen. Tiltaksplanen fokuserer altså hovedsakelig bare på en årsak til fattigdom: Mangel på arbeid. St.meld. nr. 9 (2006-2007) *Arbeid, velferd og inkludering* understreker også at fattigdom er et resultat av mangel på tilknytning til arbeidsmarkedet. Denne stortingsmeldinga vil også redusere fattigdom gjennom en aktiv arbeidslivspolitik som sikrer inkludering og hindrer utstøting.

Som vedlegg til St.prp nr. 1 (2006-2007) presenterte regjeringa en handlingsplan mot fattigdom. Bjarne Håkon Hanssen understreker i forordet at det er en sterk sammenheng mellom fattigdom og mangelfull integrering på arbeidsmarkedet. Handlingsplanen understreker at regjeringas hovedstrategi i kampen mot fattigdom fortsatt er arbeid. Kvalifiseringstiltak og utdanning vil også være viktige virkemidler. Regjeringa nevner også at enkelte mennesker av ulike årsaker ikke kan arbeide, at fattigdomsproblematikken er kompleks og utfordrende, men fortsatt fremheves arbeidsmarkedstilknytning som den beste medisin mot fattigdom. Det viktigste tiltaket mot fattigdom er at alle skal gis muligheter til å komme i arbeid (Vedlegg til St.prp. nr. 1 (2006-2007)).

På bakgrunn av dette vil jeg oppsummere den offisielle fattigdomsforståelsen som at den handler om at fattigdom er et lite utbredt fenomen, som manifesterer seg som materiell deprivasjon, og som er et resultat av mangelfull tilknytning til arbeidsmarkedet. Hvordan kan denne forståelsen analyseres ved hjelp av en demaskerende sosialkonstruksjonistisk innfallsvinkel? Å forstå noe sosialkonstruksjonistisk er blant annet å vektlegge at fenomenet har blitt til gjennom samfunnsmessige prosesser (Halvorsen 2002). En prosess som etter min mening blir særlig relevant er nettopp utforming av tiltaksplaner i offentlig regi. Dersom man inntar en demaskerende posisjon, vil man være opptatt av å avsløre skjulte maktforhold bak kategorier som konstrueres (Hacking 1999)

Sosialkonstruksjonisme og den offisielle fattigdomsforståelsen

Den forståelsen av fattigdom som presenteres i disse politiske dokumentene kan altså oppfattes som snever, og en slik avgrenset forståelse av fattigdom vil kunne resultere i at fattigdom fremstår som et lite omfattende problem. Regjeringa anser etter min mening fattigdom som et gitt fenomen på følgende måte: Fattigdom blir oppfattet som et relativt fenomen med enkle årsaksforklaringer. Det er nettopp forståelsen av fattigdom som et gitt fenomen jeg vil problematisere, og jeg vil vise

hvilke politiske og moralske konsekvenser en slik forståelse av fattigdom kan få. For eksempel så viser Dahl og Lødemel (2003) at årsakene til fattigdom er sammensatte. Det er mange veier inn i fattigdommen, og det vil også derfor være flere veier ut av fattigdommen. Fattigdom er ikke et kollektivt prosjekt og en felles erfaring (Hagen og Lødemel 2005). Dahl og Lødemel (2003) understreker at regjeringas framstilling av fattigdom blir for unyansert. Det er vanskelig å bekjempe fattigdom, og offentlige dokument tar i for liten grad høyde for dette.

Slike argument utgjør en demaskering av regjeringas syn på fattigdom. I tråd med Halvorsen (2005) vil man kunne si at regjeringa tilslører alvorlige sosiale problem i stedet for å prøve å løse det sosiale problemet fattigdom. De sosiale problem som blir tilslørt, kan være at fattigdom er en konsekvens av komplekse og individuelle prosesser hvor psykisk og fysisk sykdom, rus, mangelfull utdanning, bostedsløshet, overgrep og kriminalitet kan være sentrale bestanddeler. Dette understrekes også av Hagen og Lødemel (2005). Fattige har en kompleks livshistorie, og en demaskerende sosialkonstruksjonistisk posisjon kan få frem at regjeringas medisin er for enkel. Dette vil langt på vei kunne omtales som at samfunnet i liten grad tar moralsk ansvar for en uensartet gruppe som trenger omfattende og varierte tiltak. Det finnes mennesker i Norge som vanskelig lar seg integrere i det ordinære arbeidsmarkedet (Lødemel og Dahl 2003).

Å anvende den sosialkonstruksjonistiske posisjonen "demaskering" på den norske offisielle fattigdomsforståelsen innebærer en bevisstgjøring som handler om å peke på at denne forståelsen er unyansert og at den tilslører at fattigdomsproblematikken i Norge er kompleks. Man kan da stille spørsmål ved hvorfor fattigdom brukes som begrep i politiske dokument og i utformingen av konkrete sosialpolitiske strategier, når det altså kan sies å være et lite fruktbart begrep å anvende. Årsaken kan ligge i at fattigdomsbegrepet bidrar til å understreke og ivareta sentrale aktørers interesser. For å forklare dette poenget må man ta utgangspunkt i at kategorien fattig bør ses i relasjon til kategorien ikke-fattig (Terum 1998). For å forstå hva relasjonen innebærer må man studere på hvilken måte kategorien "fattige" representerer interessene til de ikke-fattige. Når man demaskerer den offisielle fattigdomsforståelsen, hvilke (positive) konsekvenser av fattigdom blir synlige og hvem sine interesser blir fremhevet?

Kan fattigdom være hensiktsmessig?

Det er relevant å ta utgangspunkt i stortingsmeldingens fokus på lønnsarbeid når fattigdommens hensiktsmessighet er i fokus. De fattige er i følge politikerne de

som ikke evner å tjene til livets opphold gjennom en normal tilknytning til arbeidsmarkedet. Fattigdom blir da eksplisitt det å mangle lønnsinntekt og slik havne under fattigdomsgrensa pga mangel på arbeid. Ved å sentrere oppmerksomheten rundt mangel på lønnsarbeid som årsak til fattigdom, og tilknytning til arbeidsmarkedet som veien ut av fattigdom, understrekes verdier som at man skal arbeide og forsørge seg selv. Fattigdom ses på som brudd på sentrale normer om arbeidsetikk, og dette kan ses på som positivt for samfunnet fordi normene blir synlige når de brytes. Kategorien ”de fattige” bidrar til å understreke og derigjennom videreføre viktige normer i samfunnet.

Det er altså mulig å argumentere for at det er i sentrale aktørers interesse at kategorien ”fattig” og kategorien ”de fattige” opprettholdes. Eksempler på slike sentrale aktører kan være politikere som vil opprettholde borgernes arbeidsmoral, arbeidsgivere som vil disiplinere arbeidstakerne, eller representanter fra hjelpeapparatet som har behov for klienter som i kraft av sin underlegne rolle kan fremheve det positive ved å være selvhjulpne.

Et annet eksempel er at man har en reservearbeidskraft, en ikke-sysselsatt del av befolkningen som både understreker arbeidsmoralen blant de sysselsatte og en gruppe som kan trå til når arbeidsmarkedet strammes til. Underlid (2005) understreker slike konsekvenser av fattigdommen. Han skriver at selv om fattigdommen er svært dysfunksjonell for de fattige, er fattigdommen funksjonell for sentrale sosioøkonomiske klasser og interessegrupper, f. eks. ved at de fattige kan gjøre det arbeidet som ingen andre vil gjøre. Dette kan være noen årsaker til at et lite hensiktsmessig fattigdomsbegrep anvendes i offentlige dokument og i konkrete strategier for fattigdomsbekjempelse.

En annen konsekvens av fattigdommen som kan sies å fremheve fattigdom som noe hensiktsmessig er at de fattige tilfredsstiller noens behov for å yte hjelp til de som er mindre gunstig stilt enn flertallet. Med dette som utgangspunkt vil man kunne hevde at fattigdomsforståelsen ikke bare handler om å befeste normer, men også å yte omsorg til svake. Dette fører også til at de som ikke er fattige, kan kjenne seg mer vellykkede (Underlid 2005).

Disse konsekvensene av å operere med et (lite fruktbart) fattigdomsbegrep kan sies å lede mot et felles mål. Ved at fattigdom understreker viktige normer som arbeidsetikk, og også tilfredsstiller noens behov for å yte omsorg og underbygger andres opplevelse av vellykkethet, styrkes den sosiale integrasjonen i samfunnet. I tillegg kommer vissheten om at vi har en reservearbeidskraft. De som er godt forankret i samfunnet, vil utvikle en sterkere fellesskapsfølelse, og den indre sammenhengen i samfunnet blir styrket ved at noen – de marginaliserte – viser hva som skjer dersom man ikke slutter opp om samfunnets verdigrunnlag.

Hvilke konsekvenser får dette for bærerne av det sosiale problemet? Dersom det er de etablertes interesser som fremheves, og dersom de fattige får som oppgave å ivareta storsamfunnets interesser, har dette viktige politiske og moralske implikasjoner. Dette er det neste jeg skal diskutere. Sosialkonstruksjonistisk forskningsarbeid har som mål å utfordre ”status quo” (Hacking 1999).

Viktige politiske og moralske innsikter

Det er mulig å hevde at fattigdom svekker den sosiale integrasjon fordi fattige mennesker ikke bidrar i nevneverdig grad til å skape en sunn og velfungerende helhet. Men den offisielle fattigdomsforståelse trenger ikke å skade den sosiale integrasjonen, fattigdom kan tvert i mot være et fenomen som fungerer fremmede for sosial integrasjon. Når noen bryter med vilkårene for sosial integrasjon vil det gjøre disse vilkårene mer synlige. Vilkår for sosial integrasjon vil f. eks. være å bidra på arbeidsmarkedet.

En viktig innsikt som synliggjøres når man anvender en demaskerende sosialkonstruksjonistisk innfallsvinkel på fattigdomsforståelsen i Norge, er altså bevisstheten om at den sosiale integrasjon kan styrkes når noen plasseres i fattigdomskategorien. Hvem som plasseres der og hvilken situasjon de lever under, er av mindre betydning. Dersom fattigdom er et fenomen som kan være hensiktsmessig for flertallet i befolkningen, dersom fattigdom kan tjene de etablertes interesser, hva uttrykker det om hvor mye solidaritet det er rom for i vårt velferdssamfunn?

Willy Martinussen (1988) skriver at det politiske spørsmålet om solidaritet går ut på hvor mye omfordeling befolkningen ønsker. Skal den begrenses til gamle og syke eller ønsker vi en omfattende utjamning av levekårsonder? Slike spørsmål sier noe om hvilke verdier som verdsettes, f. eks. konkretisert som en avveining mellom å vektlegge omsorg for mennesker eller å vektlegge hva enkeltindividene klarer å prestere. Prestasjonssamfunnet kan sies å stå sterkt i samfunnet vårt (Martinussen 1988), og solidariteten har sine klare grenser. Fugelli (2005) beskriver dagens kapitalisme som et system som krever at man er på topp hele tiden, og hvor det foregår en sortering av vinnere og tapere. Resultatet blir mangelsykdommer, som rusmisbruk og psykiske lidelser kan være eksempler på. Medisinen Fugelli mener kan fungere mot mangelsykdommene er nettopp solidaritet. Mer solidaritet er avhengig av at vi er villig til å gi avkall på noe, og et ønske om å dele hviler sannsynligvis på en oppfatning i befolkningen om at ulikhet ikke er rettferdig, men at det er et fenomen som er samfunnsskapt. Martinussen (1988) viser imidlertid til at sosiologiske forklaringer på hvorfor sosial ulikhet oppstår, som f.

eks. at sosial bakgrunn er med på å bestemme hvor en ender opp i samfunnshierarkiet, i liten grad er internalisert i befolkningen. Enhver er sin egen lykkes smed, er holdningen som råder. En konsekvens av en slik oppfatning, er at ulikhet blir rettferdig og legitimt. Dette er et perspektiv som baserer seg på at belønningsprinsippet virker og at sosial bakgrunn ikke teller når goder og byrder skal fordeles.

Er det mulig at et slikt syn på ulikhet og en slik mangelfull utviklet solidaritet nå manifesterer seg i enda sterkere grad i den politikken som skapes? Arbeidslinja er løsningen på de fleste velferdsstatlige utfordringer, deriblant fattigdom. På hvilke arenaer er det prestasjonssamfunnet i særlig grad kommer til uttrykk om ikke på arbeidsmarkedet? Er arbeid som medisin mot fattigdom et signal om at prestasjoner, og ikke omsorg, er hovedløsningen på fattigdomsproblematikken?

Politiske og moralske konsekvenser av en slik fattigdomsframstilling handler ikke bare om at det finnes klare grenser for solidaritet, men også om at situasjonen som skapes, fungerer undertrykkende for bærerne av problemet. De plasseres i en marginalisert posisjon, og det er hensiktsmessig å holde dem der. Å bli stemplet som avviker har konsekvenser for et menneskes deltakelse i sosiale sammenhenger og også for ens selvbilde (Becker 2005). Man blir tildelt en offentlig identitet som tillegges annenrangs egenskaper (f. eks. at hun oppfattes som arbeidsky). Det er vanskelig å leve med en slik avvikende identitet, og det er også problematisk at dominerende grupper tillegger personer med lav inntekt slike egenskaper når "avvikernes" selvforståelse kanskje ikke stemmer overens med dette synet. Det er vanskelig å frigjøre seg fra stempelet når de som tildeler etikettene har stor politisk og økonomisk makt. Fattigdom framstår altså her som et interaksjonelt fenomen og for de som betegnes som fattige er det vanskelig å unnslipe stempelet når de er avhengige av å samhandle med sosialkontor og andre offentlige organ for å sikre midler til overlevelse. Underlid (2005) er en av dem som har pekt på at følelser av skam preger selvbildet til sosialhjelpsmottakere og at det er sosialarbeiderne som er den viktigste kilden til slike følelser og oppfatninger om seg selv.

Sosialpolitikk skal ideelt sett handle om en mer rettferdig fordeling av godene, og større grad av likhet, og når dette ikke skjer, kan det anses som et politisk problem. Det kan også anses som et moralsk problem: Avveiningen mellom interesser og verdier møter ikke de fattiges behov, men de ikke-fattiges behov. Når fattigdom har ulike konsekvenser (eller funksjoner) for ulike grupper i samfunnet, og derfor "bør" finnes i et visst omfang, blir fattigdom også vanskeligere å bekjempe. Dette er også et moralsk problem.

Dette viser at en sosialkonstruksjonistisk innfallsvinkel til studiet av sosiale problem vanskelig kan være politisk nøytral. Sosialpolitiske idealer blir viktige

for forskeren. Hun sier noe om hvilke mål samfunnet bør ha. Da blir skillelinjene mellom forsker og politiker utydelige.

Avslutning: Noen sentrale innsikter

Det jeg ønsket å undersøke, var for det første hvilke samfunnsvitenskapelige innsikter sosialkonstruksjonismen kan bidra med i studiet av fattigdom, om en anvender en demaskerende innfallsvinkel. Slik jeg anvender perspektivet er dette et utgangspunkt for forskning som har som mål å gjøre oss bevisst om noe, og da gjerne om uheldige konsekvenser av en spesiell forståelse av et fenomen. Fattigdom er også et reelt fenomen for de mennesker som lever i en tilstand preget av alvorlig materiell deprivasjon, og studier av fattigdom bør suppleres med mange innfallsvinkler og teoretiske utgangspunkt.

Det som har blitt synliggjort i mine diskusjoner, er at sosiale fenomen ikke er unngåelige og at en definisjon av et problem ikke skal tas for gitt. Fattigdom som sosialt problem konstrueres av aktører med modellmakt og politikere har en sentral rolle her. På bakgrunn av dette ønsket jeg videre å analysere hvilke politiske og moralske innsikter den sosialkonstruksjonistiske posisjonen ”demaskering” kan tilføre forskning på fattigdom i Norge, konkretisert gjennom å fokusere på blant annet tiltaksplanen mot fattigdom. Funnene mine kan oppsummeres på følgende måte:

Den sosialkonstruksjonistiske posisjonen demaskering er opptatt av å avdekke autoritetsforhold, og er slik sett innrettet mot å bevisstgjøre om utilsiktede og uheldige konsekvenser av sosiale konstruksjoner. Dersom man anvender et slikt perspektiv på den norske fattigdomsforståelsen, vil en viktig politisk innsikt være at den offisielle fattigdomsforståelsen i Norge er snever ettersom den anser fattigdom som et lite omfattende problem som i stor grad handler om manglende tilknytning til arbeidsmarkedet. Det offisielle fattigdomsbegrepet kan altså sies å være lite fruktbart. Om man prøver å løse komplekse problemer med enkle midler, kan det være både et politisk problem og å unndra seg et moralsk ansvar.

Ved å fokusere på menneskets naturlige ønske om å arbeide, understrekes også arbeidsetikken. Fattige mennesker bryter med arbeidsetikken, de har mangelfull arbeidsmoral, og ved å fremheve dette bekreftes normaliteten. Dette kan styrke den sosiale integrasjonen i samfunnet. En konsekvens av dette kan være at innsatsen mot fattigdom ikke styrkes, noe som kan få implikasjoner for den situasjon fattige lever under: Marginalisering i form av fattigdom blir et hensiktsmessig fenomen og sosial eksklusjon vil i mindre grad motarbeides. En streng fattig-

domsdefinisjon tilslører altså problem som marginaliseringens konsekvenser. Dersom fattige blir stigmatisert som en arbeidssky gruppe, vil det kunne bli et alvorlig moralsk problem å bære for de som rammes av fattigdom. Det er også et moralsk problem om mennesker med lav inntekt opplever å befinne seg i en kategori som oppleves som belastende.

Arbeidsmarkedstiltak som eneste løsning på fattigdomsproblematikken understreker en prestasjonsideologi. Etter min mening bør det offisielle fattigdomsbegrepet ufordres, og en omsorgsideologi få større plass i velferdsstaten. En omsorgsideologi som tar høyde for at mennesket ikke kan være på topp hele tiden, som understreker verdier som humanisme og solidaritet, og som utfordrer det ordinære lønnsarbeidets status som normalaktivitet for alle.

Litteraturliste

- Berger, P. M og T. Luckman (1992): *Den samfundsskabte virkelighed. En videnskapsociologisk afhandling*. Viborg, Nørhaven A/S.
- Becker, H. S. (2005): *Outsidere. Studier i afvigelsessociologi*. København, Hans Reitzels Forlag.
- Dahl, E. og I. Lødemel: *Tiltaksplan mot fattigdom – en vurdering*. I Tidsskrift for Velferdsforskning. Vol. 6. N. 2. 2003, s. 125-130.
- Fugelli, P. (2005): *Rød resept: Essays om perfeksjon, prestasjon og helse*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Grimen, H. (2005): *Samfunnsvitenskapelige tenkemåter*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hacking, I. (1999): *The Social Construction of What*. Cambridge, Harvard University Press.
- Handlingsplan mot fattigdom. Vedlegg til St.prp. nr. 1 (2006-2007).
- Hagen, K og I. Lødemel (2005): Fattigdom og sosial eksklusjon. I: Frønes, I og L. Kjølørød (red): *Det norske samfunn*. Oslo, Gyldendal Akademisk Forlag AS.
- Halvorsen, K. (2002): *Sosiale problemer. En sosiologisk innføring*. Oslo, Fagbokforlaget.
- Halvorsen, K. (2005): *Grunnbok i helse- og sosialpolitikk*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Hatland, Kuhnle og Romøren (red) (2004): *Den norske velferdsstaten*. Oslo, Gyldendal Akademiske.
- Martinussen, W. (1988): *Solidaritetsens grenser*. Oslo, Universitetsforlaget AS.

- Rønning, R. (2006): *Vårt politiske Norge. Innføring i Stats- og kommunalkunnskap*. Bergen, Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke AS.
- Schiefløe, P. M. (2003): *Mennesker og samfunn: Innføring i sosiologisk forståelse*. Bergen, Fagbokforlaget.
- St.meld. nr. 6 (2002-2003): *Tiltaksplan mot fattigdom*.
- St.meld. nr. 9 (2006-2007): *Arbeid, velferd og inkludering*.
- Taylor, C. (1998): Interpretation and the Sciences of Man. Del I og IV i Klempke, E. D., R. Holliger og D. Wjss Rudge: *Introductory Readings in the Philosophy of Science*. Amherst, N. Y., Prometheus Books.
- Terum, L. I (1998): Perspektiver på fattigdom. *Tidsskrift for velferdsforskning* 1 (2): 67-81.
- Underlid, K. (2005): *Fattigdommens psykologi. Oppleving av fattigdom i det moderne Norge*. Oslo, Samlaget.
- Weber, M. (1994): *Makt og byråkrati*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag.
- Østerberg, D. (1984): *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Trondheim, J. W. Cappelens Forlag a.s.
- Østerberg, D. og F. Engelstad (1984): *Samfunnsformasjonen. En innføring i sosiologi*. Oslo, Pax Forlag A.S.